

УДК 37.013.43; Онацький(477.52)(09)

ОСОБЛИВОСТІ СУМСЬКОГО ПЕРІОДУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НИКАНОРА ОНАЦЬКОГО (1913-1933)

Никифоров А.М.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

Метою статті є визначення особливостей педагогічної діяльності громадського діяча Никанора Онацького в м. Суми. Актуальність теми зумовлена необхідністю повернення імен педагогів-просвітників першої половини ХХ століття, які не шкодували ні сил, ні здоров'я, навіть, життя, для розбудови української національної школи. Серед методів дослідження використано теоретичний, історико-логічний конкретно-пошуковий, хронологічно-системний, персоналістично-біографічний. Автором визначено основні віхи педагогічної діяльності митця в означений період. Перспектива наукових розвідок полягає у подальшому дослідженні педагогічної та культурно-просвітницької діяльності Н. Онацького на Слобожанщині.

Ключові слова: Никанор Онацький, Суми, педагог, художник, поет, громадський діяч.

Постановка проблеми. За останні десятиліття значно активізувалися наукові дослідження щодо аналізу і осмислення творчої спадщини педагогічних персоналій, до когорти яких належить і Никанор Харитонович Онацький (1875-1937 рр.) – художник-педагог, поет, громадський діяч Слобідського краю. Якщо у радянській історіографії дослідження творчої спадщини Н. Онацького та його особистість радянськими дослідниками відзначена ідеологізацією та упе-

редженістю, внаслідок чого її висвітлення було дещо деформовано, то демократизація українського суспільства з початку 90 рр. ХХ століття сприяла інтенсивному вивченню прогалин в історії української педагогіки взагалі та педагогічної діяльності просвітника, зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не зважаючи на те, що в останні десятиліття спостерігається неухильне посилення інтересу науковців до постаті Н. Онацького, проте в дослідженнях

цього періоду, як і в попередні роки педагогічна діяльність митця не представлена окремими розвідками. Разом з цим, слід відзначити, що починаючи з 90 рр. XX століття ця тема вже не лише побіжно згадується, а й характеризується, аналізується, хоча і в контексті досліджень інших проблем в працях науковців: В. Голубченко, Л. Корж, М. Манька, Б. Ткаченко, В. Ткаченко, В. Бугрій, О. Перетятка, Д. Кудінов, Н. Подоляка, Г. Яловий, В. Ханко, Л. Федевич, С. Побожій, Ю. Ступак. Просвітницьку спадщину кризь призму образотворчого процесу досліджували: Н. Юрченко, Н. Дужа, Г. Ареф'єва, Г. Андрусенко, Л. Мельник, Б. Піаніда, В. Рубан, А. Скалацький, В. Ханко, М. Тимошенко. Окремі аспекти теоретико-педагогічних надбань, педагогічних публікацій, та наукових розвідок Н. Онацького аналізують: Д. Кудінов, С. Побожій, Н. Подоляка, Ю. Ступак, В. Ханко, Л. Федевич, Г. Яловий. Громадсько-просвітницьку діяльність митця розглядали О. Ющенко, Г. Хвостенко, В. Скакун, А. Близнюк, М. Безхутрий, К. Прохоренко, Г. Петров.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз джерел засвідчив відсутність наукового дослідження педагогічної діяльності Н. Онацького, взагалі, та такого емкого періоду роботи митця на освітянській ниві, як Сумського. Тому вважаємо, що об'єктивно постала потреба вивчення педагогічної діяльності Н. Онацького на Сумщині з позицій сучасності, визначення ролі вченого в культурно-освітньому розвитку Слобідського краю, національному відродженні української держави.

Мета дослідження: охарактеризувати основні напрямки педагогічної діяльності Никанора Онацького в період вчителювання в освітніх закладах м. Суми з 1913 до 1933 року. Для досягнення цієї мети ми залучили до розвідки низку фактологічних матеріалів, що були опрацьовані та проаналізовані і вперше вводяться нами для наукового обігу даною публікацією. Це матеріали із особистого архіву Н.Х. Онацького, що конкретизують його викладацьку діяльність, вказуючи на освітні заклади, де вчителював митець – це документи складені власноручно Н. Онацьким, а саме: **Трудовий список**, в якому автор подає точну хронологію свого життя і трудової діяльності, написану у 1932 році [5] і продовжену 1935 року [6]; **Службовий статус Н. Онацького**, в якому теж зафіксовано освітні заклади і конкретизовано терміни, в які працював просвітник з 26 вересня 1906 до 1 жовтня 1930 року [7]. Крім цього, **Довідка № 7 відділу Наросвіти від 3 лютого 1932 року**, яка теж засвідчує дати і заклади, в яких працював Н. Онацький [8].

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз архівних документів дає можливість встановити межі (з 1913 р. до 1933 р.) і деталізацію викладацької діяльності Н. Онацького в Сумах:

- з 26 липня 1913 р. до 15 серпня 1916 р. – викладач Сумської реальної школи;
- з 15 серпня 1916 р. до 21 листопада 1918 р. – викладач Сумського кадетського корпусу, потім гімназія військового відомства (з 1917 р.);
- з 21 листопада 1916 р. до 1 грудня 1925 р. – вчитель школи № 3;
- з 21 червня 1919 р. до серпень 1919 – на радянських піших курсах Червоної Армії;

- з 6 жовтня 1920 р. до 15 вересня 1924 р. – викладач на 3-х, 77-х і 9-х Сумських піших військових курсах, потім в 10-ій пішій школі;

- з 15 грудня 1924 р. до 1 жовтня 1930 р. – лектор педтехнікуму;

- з 1 січня 1928 р. до 1 серпня 1930 р. – завідувач і викладач першої в м. Суми Художньої студії;

- з 12 лютого 1927 р. до 1933 р. – викладач школи ФЗС (фабрично-заводська семирічка) № 15;

- з 1 жовтня 1930 р. до 1933 р. – лектор інституту соціалізму (нині Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка).

Провідною педагогічно-просвітницькою ідеєю, постійною духовною потребою Н. Онацького, була турбота про підвищення культурно-освітнього рівня населення, відродження української мови, прагнення, щоб в освітніх закладах вживалась українська мова для викладання і, щоб для навчання використовувались українські книжки. Ідеї митця набули підтримки в урядових постановках: Декретом ВУЦВК і РНК УСРР від 3 липня 1929 р. «Про заходи по ліквідації неписьменності серед дорослої трудящої людності УРСР» усі громадяни віком від 14 до 35 років зобов'язувались під особисту відповідальність оволодіти грамотою до 1 жовтня 1932 року. Порушників чекав штраф до 100 крб. або примусові роботи терміном на місяць. Органам освіти надавалось право залучати будь-якого громадянина, що мав освіту в обсязі семи класів у містах або чотирьох у сільській місцевості до роботи по ліквідації неписьменності (кожний письменний мав навчити грамоті одну особу). Слід зауважити, що у 1930-ті роки пріоритетними напрямками діяльності радянської держави у проведенні, так званої, культурної революції, залишались: остаточна ліквідація неписьменності серед дорослих та повне охоплення школою підростаючого покоління. Розв'язуючи ці питання, влада звично покладалась на заходи адміністративного впливу. Постановою ЦВК і РНК СРСР від 14 серпня 1930 року. «Про загальне обов'язкове навчання» в країні запроваджувалось загальне обов'язкове семирічне навчання в містах та робітничих селищах і чотирирічне на селі. Крім цього, постанова «Про навчальні програми та режим у початковій і середній школі» (1932 р.), внесла певні зміни в систему освіти: було запроваджено єдину для всієї країни структуру загальноосвітньої школи: початкова (1-4 класи), неповна середня (1-7 класи) і середня школа (1-10 класи) та ліквідовано практику складання «місцевих» навчальних планів.

До опублікованих праць, що проливають світло на невідомі та призабуті сторінки педагогічної роботи Н. Онацького відноситься книга історика М. Манька «Суми та сумчани у документах сучасників», що вийшла в світ у 2007 році. Автор зосереджує увагу на освітніх закладах міста, взагалі, та тих, де вчителював Н. Онацький, зокрема, починаючи з реального училища, куди був запрошений педагог із Лебедина після перемоги на Харківському конкурсі з методики викладання образотворчого мистецтва і, незабаром, констатує М. Манько: «Никанор Харитонович стає справжнім генератором культурно-освітніх ідей не тільки у реальному училищі, а й у місті Суми» [11, с. 214].

При Сумській Другій жіночій гімназії разом з художниками міста І.Є. Крапівиним та М.К. Єв-лампієвим, Н.Х. Онацький відкрив недільну школу малювання та живопису. У жіночій гімназії, де Н. Онацький викладав мистецькі дисципліни, на наш погляд, вперше в Харківській губернії факультативно було започатковано вивчення основ краєзнавства, туризму, господарського життя та промислів регіону.

Одночасно Н. Онацького було запрошено і в Сумський кадетський корпус для викладання теорії мистецтв, живопису, малюнка і завдяки педагогічному хисту якого «за весь період існування училища спостерігався високий рівень викладання малювання» [11, с. 263].

Після закриття кадетського корпусу, на початку 1918 року, Н. Онацький перейшов працювати до створеної у 1909 році (не лише в Сумах, а й в Україні) «Нової школи», заснованої на педагогіці вільного виховання дитей Марії Монтесорі (1870-1952). У Сумах цю школу відкрила Віра Василівна Бірченко. У фондах Державного Архіву Сумської області (ДАСО) зберігаються матеріали періодичної преси, що висвітлюють напрям педагогічної діяльності Н.Онацького на початку ХХ століття: газета «Лучь» № 27 від 23 червня 1918 року вмістила статтю про діяльність «Нової школи» [11, с. 213-282]. Тут викладався розширений курс малювання, вчителем якого був Н.Х. Онацький, який перейшов працювати сюди на постійній основі після закриття кадетського корпусу на початку 1918 року. Навчальний заклад був приватним і відрізнявся від інших шкіл міста організацією виховного процесу. У ньому було введено спільне навчання хлопчиків і дівчат. Н. Онацький періодично влаштовував художні виставки творчих робіт учнів, одна з яких називалась «Искусство в жизнь ребенка»

Великого значення надавав Н. Онацький забезпеченню книжками навчальних закладів та бібліотек міста, приймав безпосередню участь у пошуку літератури: «...ще у 20-их роках ХХ ст. кілька десятків книг з краєзнавства, історії та теорії мистецтва були відібрані з державного сховища, що знаходилося в Троїцькій церкві Н. Онацьким до бібліотеки Сумського художньо-історичного музею. Ті, які залишилися під час створення першого вищого навчального закладу – нинішнього Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, були передані до його бібліотеки» [11, с. 306]. Слід зауважити, що Никанор Харитонович свої власні збірки книжок теж передавав до шкільних бібліотек міста.

Детальна інформація про викладацьку діяльність Н. Онацького у першому виші міста Суми висвітлена науковцем-педагогом Л. Корж у праці «Історія становлення та розвитку Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка» (1999 р.). У 1924 році лекторсько-викладацький склад налічував 7 чоловік, але протягом навчального року поповнився ще трьома викладачами. «Піонерами» викладацького корпусу цього закладу були, в основному, представники старої генерації інтелігенції, які мали значний досвід педагогічної діяльності, серед яких – Онацький Никанор Харитонович, що закінчив Санкт-Петербурзьку художню школу, мав 19-річний педагогічний стаж, викладав малювання та іс-

торію мистецтв. «Навчально-виховний процес у Сумському педагогічному технікумі, – зауважує науковець, – значною мірою поглиблювався гуртковою, студійною й клубною роботою, яка розвивалася у світознавчому, мистецькому, хоровому, співочому, драматичному, спортивному та професійному гуртках. Найактивніше серед них діяли мистецький і співочий під керівництвом Н. Онацького та М. Дейнеховського» [9; 10]. Роки самовідданої педагогічної праці просвітника в Сумському педагогічному виші закінчуються трагічно – він став одним з перших жертв репресивної політики, що в першу чергу була спрямована на викладачів дисциплін гуманітарного циклу: учений Н. Онацький, в.о. професора Ю. Самброс, доценти К. Вишневська, Т. Абрамович, які своїми натхненними лекціями (до того ж, виключно українською мовою) розкривали самотність національної історії, освіти та культури.

Тему викладання Н. Онацьким образотворчого мистецтва для дорослих зачепив А. Михненко в книзі «Минуле України: Відновлені сторінки» (1991 р.) [12]. Неабиякий інтерес до вивчення педагогічної діяльності Н. Онацького викликає праця В. Голубченко «Педагогічна діяльність Г.П. Самброса» (1999 р.). Робота присвячена дослідженню діяльності редактора часопису «Наша освіта», на сторінках якої друкував наукові розвідки Н. Онацький, разом з тим, попутно, автор вміщує важливі архівні матеріали про освітні заклади в Сумах, де викладав Н. Онацький [4]. В. Голубченко, також, у вступі до педагогічного довідника «Освіта Сумщини в іменах» (2012 р.), коротко описує педагогічну і культурно-освітню діяльність Н. Онацького на Слобожанщині, основну увагу при цьому концентрує на діяльності Сумського періоду [3].

Один із розділів експозиції музею освіти і науки Сумщини присвячений періоду, коли працював Н. Онацький як педагог. Його внесок в освітній рух на Слобідській Україні описав А.М. Близнюк на сторінках книги «Музей освіти і науки Сумщини» (2009 р.) [2]. В наступній книзі «Краса Сумщини в слові, музиці, живописі» (2014 р.) А. Близнюк теж не оминув педагогічну діяльність Н. Онацького, розглядаючи її через призму різнобічної творчості митця, наголошуючи при цьому на важливості зв'язку між краєзнавцями і педагогами [1]. Таким чином, аналіз наукової літератури засвідчує інтерес до особистості Н. Онацького як педагога-просвітника, який, як ми переконалися, активізувався останніми роками. Свідченням цього факту є, також, розвідка В. Ткаченко «Художня освіта в місті Суми в кінці ХІХ-ХХ століття» (2009 р.), предметом дослідження якої стало питання внеску педагогів-сумчан взагалі, та Н. Онацького, зокрема, у загальний процес розвитку та становлення художньої освіти та культури на Слобожанщині [13].

Відтак, підсумовуючи наше дослідження можемо зробити **висновки**, що Н. Онацький в сумський період педагогічної діяльності сприяв:

- ліквідації неграмотності населення;
- відкриттю освітніх закладів;
- впровадженню викладання українською мовою в освітніх закладах;
- забезпеченню шкіл підручниками та бібліотек книгами;

– впровадженню професійного рівня викладання мистецьких дисциплін образотворчого спрямування;

– активізації мистецького життя в регіоні.

Отже, проведене нами дослідження дає підстави стверджувати, що сумський період педагогічної діяльності просвітника був вельми насиченим і надзвичайно продуктивним: Н. Онацький не тільки започаткував в регіоні викладання мистецьких дисциплін, а й (за короткий період) підняв викладання образотворчого мистецтва на високий професійний рівень. Разом з тим, зумів активізувати мистецьке та культурне життя в

Сумах і як педагог, і як громадський діяч, і як художник-професіонал.

Педагогічна робота сумського періоду митця потребує подальшого опрацювання, оскільки в межах однієї наукової статті не можливо окреслити емку діяльність педагога, тому **перспективними напрямками подальших наукових розвідок** вважаємо ретельне вивчення і докладне висвітлення викладацької роботи просвітника в Сумах, щоб визначити внесок Никанора Харитоновича Онацького у розвиток теорії та практики національної мистецької освіти в змісті сучасної педагогіки.

Список літератури:

1. Близнюк А. М. Краса Сумщини в слові, музиці, живописі / А. М. Близнюк, М. П. Гурець. Суми: ТОВ Фабрика друку, 2014. – 134 с.
2. Близнюк А. М. Музей освіти і науки Сумщини / А. М. Близнюк. – Суми: Нота бене, 2009. – 150 с.
3. Голубченко В. Освіта Сумщини в іменах: педагогічний довідник / В. Голубченко // СумДПУ ім. А. С. Макаренка. – Суми: Університетська книга, 2012. – 399 с.
4. Голубченко В. Педагогічна діяльність Г. П. Самбреса / В. Голубченко // Історико-педагогічне краєзнавство: третя Сумська обл. наукова історико-краєзнавча конф.: зб. статей СумДПУ ім. А. С. Макаренка. – Суми, 1999. – С. 119-121.
5. Особистий Архів Н. Х. Онацького із науково-документального фонду Сумського обласного художнього музею імені Никанора Онацького (далі СОХМ) – КН – 10131, МФ – 21.
6. СОХМ, КН – 10132, МФ – 22.
7. СОХМ, КН – 10160, МФ – 50.
8. СОХМ, КН – 10185, МФ – 75.
9. Корж Л. В. Історія становлення та розвитку Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка / Л. В. Корж. – Суми, 1999. – 88 с.
10. Корж Л. Педагогічна освіта на Сумщині: історичний нарис / Л. Корж // Хрестоматія з історії педагогіки: навч. посібник / упор. М. Ю. Рисіна. Суми: Сум ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2003. – С. 281-284.
11. Манько М. Суми та сумчани у документах сучасників: книга перша (1655-1919 рр.) / М. Манько. – Суми: ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2007. – 442 с.
12. Михненко А. М. Миннуле України: відновлені сторінки / А. М. Михненко. – К.: Наукова думка, 1991. – 227 с.
13. Ткаченко В. П. Художня освіта в місті Суми в кінці 19-20 століть / В. П. Ткаченко // Художник у провінції: матеріали міжнарод. наук. конф. (м. Суми, 24-25 вересня 2009 р.) / за ред. Л. К. Федевич. – Суми: Університетська книга, 2009. – С. 68-75.

Никифоров А.М.

Сумской государственной педагогической университет имени А.С. Макаренка

ОСОБЕННОСТИ СУМСКОГО ПЕРИОДА ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НИКАНОРА ОНАЦКОГО (1913-1933)

Аннотация

Целью статьи является определение особенностей педагогической деятельности общественного деятеля Никанора Онацкого в г. Сумы. Актуальность темы обусловлена необходимостью возвращения имен педагогов-просветителей первой половины XX века, которые не жалели ни сил, ни здоровья, даже жизни, для развития украинской национальной школы. Среди методов исследования использованы теоретический, историко-логический, конкретно-поисковый, хронологически-системный, персоналистически-биографический. Автором определены основные вехи педагогической деятельности художника в указанный период. Перспектива научных исследований заключается в дальнейшем изучении педагогической и культурно-просветительской деятельности Н. Онацкого на Слобожанщине.

Ключевые слова: Никанор Онацкий, Сумы, педагог, художник, поэт, общественный деятель.

Nikiforov A.M.

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

PARTICULAR FEATURES OF THE SUMY PERIOD OF THE PEDAGOGICAL ACTIVITIES OF N. ONATSKIY (1913-1933)

Summary

The purpose of the article is determination of features of pedagogical activity of public-man Nikanora Onatskogo in the town Sumy. Actuality of the theme is predefined the necessity of returning of the names of teachers-enlighteners of the first half XX centuries, which spared neither forces no health, even life, for building of Ukrainian national school. It used the methods of research the theoretical, historical and logical specific search, chronologically system, and personality-biographical methods. The main idea of the article is main character of educational activities in the designated period. Further perspective is consisting in the subsequent study of pedagogical and in a civilized manner elucidative to activity of N. Onatskogo on Slobozhanschina.

Keywords: Nikanor Onatskiy, Sumy, teacher, artist, poet, public-man.